

Izvorni znanstveni rad
UDK 725.96 : 94/99 (091)(497.5)
Primljeno 2012-04-03
Prihvaćeno za tisak 2013-01-15

SREDNJOVJEKOVNE OBRAMBENE GRAĐEVINE PORJEČJA KRAPINE (II.)

Krešimir Regan, Zagreb

Sažetak

Srednjovjekovne obrambene građevine Hrvatskog zagorja (II.) nastavak je istoimenoga članka iz 2007. godine objavljenog u sklopu serije napisa o obrambenim građevinama Hrvatskog zagorja.¹ U njemu se razmatraju obrambene građevine južnog dijela Hrvatskog zagorja koje su tijekom srednjeg i prvog stoljeća novoga vijeka bile podignute na sjevernome dijelu porječja rijeke Krapine, između njezina korita i južnih obronaka Ivančice (Ivanšćice). Premda se tom problematikom, pregledno, dosad nitko nije tematski pozabavio, u postojećoj literaturi o Hrvatskom zagorju može se pročitati nešto relevantnih usputnih podataka. Izuzetak je tek utvrda u Konjščini, čije je višegodišnje istraživanje uspješno okončano konzervacijom i obnovom središnjega tornja te stavljanjem u turističku ponudu istoimenoga suvremenog naselja,² te kurija Ščrbinec, koja je najkasnije od druge polovice XV. st. trajno naseljena. Stoga se u ovom članku po prvi put i cjelovito iznose podaci o prošlosti i stupnju ušćuvanosti obrambenih građevina južnog Zagorja u prostoru sjevernih dijelova porječja rijeke Krapine dobivenih na osnovi terenskog istraživanja koje je u prekidima trajalo od 2005. sve do danas.

Ključne riječi: srednjovjekovne utvrde /obrambene građevine; sjeverno porječje Krapine; Ivanšćica; južni dijelovi Hrvatskoga zagorja; srednji vijek; prvo stoljeće novoga vijeka

¹ Krešimir REGAN, »Srednjovjekovne obrambene građevine porječja Krapine«, *Kaj*, 40 (2007) 4-5, 121-144.

² Turistička zajednica Konjšćine organizira na prostoru ove utvrde viteški turnir i sajam.

Križanić

Krećući se od zapada prema istoku, prva utvrda jest plemićki grad Križanić. U dokumentima se prvi i jedini put spominje posredno 1248. godine u ispravi kralja Bele IV. kao međaš posjedima Pokoj i Prišlin. Po svoj prilici, sjećanje na njegov srednjovjekovni položaj sačuvan je u današnjem nazivu lokaliteta *Ko(n)fin* (lat. *confinium* – granica).³ S obzirom na datum prvog spomena te tipologiju, možemo pretpostaviti njegovu gradnju u doba neposredno nakon Tatarske provale, dakle između 1242. i 1248. godine kada se širom Hrvatsko–Ugarskoga Kraljevstva u velikoj brzini grade plemićki gradovi za zaštitu većih i manjih vlastelinstava, budući da su se takvi fortifikacijski kompleksi pokazali kao jedina brana od tatarskih hordi. U prilog ovakvoj dataciji govori ne samo činjenica da su te godine, kao što smo maloprije istaknuli, razdoblje intenzivnog utvrđivanja Hrvatsko–Ugarskoga Kraljevstva u očekivanju novog tatarskog napada već i sam materijal od kojega je ta utvrda bila napravljena. Naime, takav fortifikacijski kompleks mogao je u kratko vrijeme napraviti mali broj ljudi. S obzirom na njegovu malu površinu, slabe obrambene mogućnosti, nužnost brze gradnje i, što je najvažnije, dobar strateški položaj, možemo pretpostaviti da je on bio zamišljen kao sjedište manjega plemićkog posjeda te kao postaja za nadzor kretanja dolinama Krapine i Krapinice, dakle važnih srednjovjekovnih putova koji su vodili iz Štajerske preko Krapine u Zagreb i dalje prema moru. No, kao što je to bio slučaj kod svih drvenih utvrda, one su često stradavale u požarima. Jesu li oni bili izazvani udarom groma, s obzirom na istaknuti položaj u odnosu na okolicu, nepažnjom njegovih stanovnika ili neprijateljskim napadom, danas ne možemo znati. Ono što je sigurno jest da ga nakon udesa njegov gospodar nije imao potrebu obnoviti. Da je tomu tako možemo pretpostaviti na temelju činjenice da ta utvrda nakon XIII. stoljeća u dokumentima više nikad nije spomenuta.

Njegovi ostatci nalaze se sjeveroistočno od Zaboka i sjeverozapadno od Bedekovčine, na najvišoj točki izduljenog i uskog brežuljka, koji se uzdiže nekih 76 m iznad sela Križanić.⁴ Domaće stanovništvu lokaciju utvrde nazivaju *Ko(n)fin*.⁵ Sam vrh brežuljka, kojemu je najlakši pristup s istočne strane vinogradarskim putem, ustvari je izduženi ovalni ravnjak, u središtu kojega se uzdiže zemljana

³ Tadija SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (dalje DZ), 4, Zagreb 1906, 371.

⁴ Prvi istraživač koji je ukazao na plemićki grad Cubul bio je Gjuro Szabo. Gjuro SZABO, »Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u g. 1911. Spomenici kotara Krapine i Zlatar«, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N.S., 13 (1913–14), 105–106; ISTI, *Kroz Hrvatsko zagorje*, Zagreb 1939., 63.

⁵ DZ, 4, Zagreb 1906., 371.

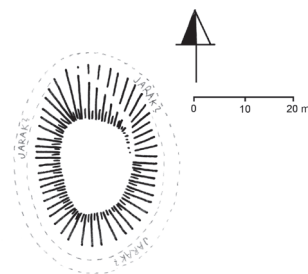
glavica u obliku nepravilnog krnjeg stošca strmih stranica. U bazi on je širok oko 30 m, a na vrhu približno 20 m. Premda je zemljana glavica nedavnim radovima dijelom devastirana,⁶ još uvijek se na osnovi njezina izgleda može zaključiti da je riječ o umjetno stvorenome brežuljku visokom desetak metara.

Kako nema nikakvih površinski vidljivih građevinskih ostataka načinjenih od čvrstog materijala, poput kamena ili opeke, možemo pretpostaviti da je utvrda bila izgrađen od drva, što je do XIV. stoljeća uobičajeni građevni materijal u izgradnji fortifikacijskih objekata na čitavome prostoru savsko–dravskog međurječja.⁷

Premda se iz skromnih ostataka ne može sa sigurnošću odrediti izgled toga plemićkoga grada, na osnovi dobro očuvanog zemljanog humka možemo zaključiti da je ova utvrda tipičan predstavnik plemićkih gradova tipa *motte*, kakvi su se gradili po čitavoj Europi i na hrvatskome prostoru tijekom čitavog razvijenog i kasnog srednjega vijeka. Sastojale su se od drvene branič–kule opasane palisadom na vrhu humka te obrambenog jarka s nasipom oko njegove baze. Gledano strogo tipološki, utvrda Križanić najsličnija je utvrda Budim kraj Karlovca, tik do južnog kraja kupskog vijadukta na autocesti Zagreb–Rijeka.⁸ Štoviše, ove dvi-

Slika 1. Križanić, ostaci plemićkog grada u pogledu s istoka (Nenad Milčić, 2010.)

Slika 2. Križanić, skica tlocrta ostataka (Krešimir Regan, 2012.)

⁶ Današnji vlasnik lokaliteta njezinu je unutrašnjost pretvorio u vinski podrum.

⁷ Željko TOMIČIĆ, »Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Ūjlaki)«, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, br. 20. Zagreb 2003., 143; Zlatko KARAČ, »Gradište Ratkov Dol–Radanovac, srednjovjekovna utvrda kod Đakova«, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 23 (1991) 1, 31–34; ISTI, »Srednjovjekovna utvrda Krndija kod Đakova«, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 23 (1991) 2, 59–62; Sena SEKULIĆ–GVOZDANOVIĆ, »Srednjovjekovni burg – jezgra urbanizma kasnije Virovitice«, *Virovitčki zbornik 1234–1984*. Virovitica 1984., 339–343; Zorislav HORVAT, »Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne«, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, (2002) 19, 195–212.

⁸ Lazo ČUČKOVIĆ, »Autocesta Naša svagdašnja«, *Karlovački tjednik*, 44(1997), 25. IX, 11; Željka ŠVIGIR ŠKRTIĆ, »Važnija cesta nego baština«, *Večernji list*, 42 (1998) 17. X, 49.

je utvrde ne samo da su skoro identične izgledom i veličinom već i položajem. Dok se s Budima kontroliralo područje srednjega Pokuplja, dotle se s Križanića mogao nadzirati prostor sutoka Krapinice u Krapinu. (*Slike 1. i 2.*)

Kebeľ (Cubul)

Gotovo isti slučaj ponavlja se i kod susjednoga plemićkoga grada Cubula, od kojega su se također sačuvali samo skromni zemljani ostatci.⁹ I ova utvrda se prvi i jedini put u dokumentima spominje u istoj ispravi kralja Bele IV. iz 1248. godine kao sjedište istoimenog plemićkog posjeda. Po svom obliku i Kebeľ (Cubul) možemo također odrediti kao utvrdu tipa tzv. *motte*, a vrijeme njegove gradnje jednako smjestiti u četrdesete godine XIII. stoljeća.¹⁰ No za razliku od Križanića, koji je imao izniman strateški položaj, Cubul je bio skriven među brežuljcima i šumama krajnjih južnih padina Ivančice, vidljiv tek kada se ušlo u skrivenu malu gorsku dolinu potoka Kebela u kojemu se nalazi istovremeno suvremeno selo. S obzirom na zaklonjenost svoga položaja, ova utvrda nije imala važniju ulogu u zaštiti Hrvatskoga zagorja, no domaćem je stanovništvu mogla pružiti zaklon u slučaju iznenadne vojne opasnosti budući da je sa susjednim Križanićem, udaljenim zračnom linijom ni 2 km, bila u izravnoj vizualnoj komunikaciji.

Ostatci plemićkog grada Cubula nalaze se na vrhu s triju strana strmog brežuljka zvanog *Gradac* koji se uzdiže nekih 76 m iznad sela Kebeľ nedaleko Bedekov(š)ćine. Njegovi ostatci pružaju se sa sjevera prema jugu u dužinu od, približno, 110 m, a od zapada prema istoku u širinu od oko 40 metara. Sastoji se od manjeg stožastog humka ravnoga vrha na sjevernome kraju brežuljka te zaravnjenog uzvišenja trapeznog tlocrta na južnome kraju, naslonjenog užom stranom na bazu humka. Može mu se pristupiti strmom stazom po južnoj padini brežuljka iz područja zvanog *Crkvište* ili s istočne strane blago položenim vinogradarskim putem koji se uspinje iz središta Kebela.

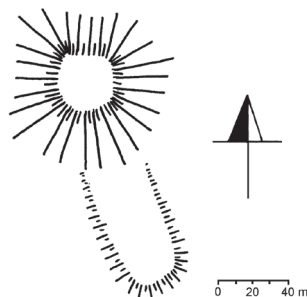
Na osnovi konfiguracije terena te nedostatka bilo kakve kamene građe razasute po vrhu ili po padinama brežuljka *Gradac*, nema nikakve sumnje da je i taj plemićki grad bio podignut od drva te da su ga, po svoj prilici, činili jedna okrugla kula s unutrašnjim dvorištem izgrađena na vrhu glavice te obrambeni zid koji je zatvarao prostrano dvorište podno nje. Stoga bismo i ovu utvrdu mogli smatrati predstavnikom plemićkih gradova tipa *motte*. (*Slike 3. i 4.*)

⁹ DZ, 4, Zagreb 1906, 371.

¹⁰ Tzv. *motte* je kula podignuta na umjetnoj ili prirodnoj uzvisini i uokolo zaštićena pojasom palisade ili jarkom s vodom.

Slika 3. Kebel ili Cubul, ostatci plemićkoga grada u pogledu s jugoistoka (Krešimir Regan, 2005.)

Slika 4. Kebela ili Cubula, skica tlocrta ostataka (Krešimir Regan)

Velika

Velika se u dokumentima prvi put spominje 1239. godine kao naziv izvora potoka nedaleko utvrđenog gorskog sedla između gore Očure i gore Veternice na Ivančici (*Caput Velicha subtus portam*), a potom 1244. godine kao naziv posjeda koji je odlukom Bele IV. prešao iz ruku zagorskog župana Pučuja u ruke varaždinskog župana Mihaela, zajedno s posjedima Lobor, Klenovnik i Zlogonja (*possessiones Puchne de Sclauonia, videlicet Lobur et Velica, Clenovnik ac Zlogonam*).¹¹ S obzirom na to da se Velika nabraja u nizu posjeda čija su se središta nalazila upravo u istoimenim plemićkim gradovima, pretpostaviti nam je kako je takav slučaj bio i s posjedom Velikom. Stoga možemo pretpostaviti kako je tu utvrdi nakon 1244. godine izgradio varaždinski župan Mihael. Čini se da je propala ubrzo jer se, izgleda, u dokumentima više nikada ne spominje.

Zahvaljujući ispravi iz 1239. godine danas znamo da je posjed Velika ležao južno od posjeda Lobor, istočno od Zagorskog ili Krapinskog vlastelinstva te sjeverno od posjeda Sutinskoga, dakle, na području srednjeg toka potoka *Velika rijeka* po kojem je i dobio ime. Čini se da se utvrda nalazila na lokalitetu *Gradine* (trigonometrijska točka 233), koji se uzdiže kojih pedesetak metara neposredno iznad sela Delkovca u južnome dijelu nekadašnjega posjeda. Lokalitet *Gradine* danas je u cijelosti pokriven šumom, dok su njegove zapadne, južne i istočne padine pod nasadima vinove loze. Brežuljak na kojemu leži samo je s istočne strane spojen na masiv jednog od južnih ogranaka Ivančice, dok ga od susjednih

¹¹ DZ, 4, Zagreb 1906., 97–98. i 245–246.; Vjekoslav KLAIČ, »*Indagines i Portae* u Hrvatskoj i Slavoniji«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 7 (1904) 1, 7; ISTI, »Krapinski gradovi i predaje o njima«, *Ibid*, 10(1909) 1, 5–9.

brežuljaka i manje doline u njegovom podnožju odvajaju strme padine. Osim padina, strateškom značenju toga lokaliteta pridonosi i njegov povoljan strateški položaj. Dok se s njega pruža dobar pogled na dolinu potoka *Velike rijeke* i njemu susjedne brežuljke, istovremeno je tim istim brežuljcima zaklonjen sa svih strana tako da se uočava tek kada se dospije neposredno podno njega. Budući da se na vrhu brda ne uočavaju nikakvi ostatci arhitekture, odnosno zidanja, možemo i za ovu utvrdu pretpostaviti kako je bila podignuta od drva, a - sudeći prema imenu - mogla se sastojati iz najmanje dva dijela.

Osim izgleda, nepoznato je i vrijeme propasti utvrde. Da li je ta, po svojoj prilici drvena, utvrda bila napuštena najkasnije potkraj XIII. st. nakon objedinjavanja posjeda Velika i Lobor u jedno vlastelinstvo u korist nedalekog plemićkog grada Lobora, ne može se, nažalost, ničim argumentirati, ali se isto tako ne može u potpunosti ni isključiti. U prilog ovoj tezi ide i činjenica da je Lobor bio zidan, te da je znatno bolje smješten jer se nalazio neposredno iznad značajne ceste koja je još od antičkog vremena povezivala sjeverno porječje Krapine preko Ivančice s Lepoglavom i dolinom Bednje. (Slika 5)

Slika 5. Velika, pretpostavljeni ostatci plemićkoga grada na položaju Gradine kraj Delkovca, smještaj (isječak topografske karte 1:25 000)

Sutinsko

Nedaleko klanca potoka Sutinčice i znamenitog lječilišta Sutinskih toplica stajala je usred doline utvrda Sutinsko. Ona se prvi put spominje 1547. godine kao kaštel s tornjem (branič-kulom).¹² Po svojoj prilici, sagradio ju je između

¹² DZ, 5, Zagreb 1907, 110.

1471. i 1479. godine meštar kraljevih tavernika i bivši hrvatski i slavonski ban Ivan Thuza od Laka, na čiju ga je preporuku kralj Matija Korvin 6. VIII. 1479. godine darovao Jurju Golecu, kaštelanu grada Rakovca u Križevačkoj županiji. U rukama njegovih potomaka sutjeska-utvrda bila je do 1547. godine kada njezinim suvlasnicima postaju obitelji Gregorijanec, Forčić od Butine Vasi te Brada, rođaci obitelji Golec.¹³ Premda su 1564. godine Gregorijanci postali većinskim vlasnicima kaštela i pripadajućeg posjeda (manji dio pripadao je Vuku Botki od Dijakovaca), protiv njihova uvođenja u taj posjed protestirao je 1565. godine Stjepan ml. Humski.¹⁴ Iste godine napao je Sutjesku te ju temeljito opljačkao, čime je započeo njihov dugotrajni sukob s Gregorijancima. U posjedu Gregorijanca i Botke Sutjeska je bila do 1573. godine kada je Stjepko Gregorijanec svoj udio založio Petru Bradi te braći Petru i Marku Mihanoviću. Do novog povećanja broja vlasnika utvrđene kurije došlo je već 1588. godine, kada se kao novi suvlasnici javljaju u dokumentima Krsto Bedeković i Mihajlo Selnički. Takvo stanje održalo se do 1610. godine kada su nakon smrti Nikole Gregorijanca (prije 1607.), posljednjeg muškog potomaka ove obitelji, njegove sestre Marta Moskon i Ana Marija Erdódy (kasnije udana za Ivana Marčinka) prodale bratov udio Krsti Bedekoviću.¹⁵ Nakon te transakcije na sutinskome se posjedu javljaju brojni vlasnici i zakupnici. Čini se da je raspad dotad jedinstvenog sutinskog vlastelinstva na nekoliko manjih posjeda u prvim desetljećima XVII. st. bio praćen gubitkom interesa za održavanjem njegove utvrđene kurije. Tako se ona već 1636. spominje kao ruševna, a 1651. godine kao razvaljena.¹⁶

Ostatci nekadašnje utvrde u Sutinskome nalaze se na desnoj obali Sutinskoga potoka ili Sutinčice, sa sjeverne strane raskršća cesta koje vode u Mače, Sutinske Toplice i Mali Komor. Premda se od nekadašnjeg kaštela sačuvao tek „otisak“ u zemlji, najbolje vidljiv iz zraka, njegov izgled možemo dijelom rekonstruirati na osnovi povijesnih izvora, zapažanja mačanskog kapelana Vjekoslava Noršića nastalih prilikom arheoloških istraživanja lokaliteta 1910. godine, te arhitektonskog snimka temelja tornja.¹⁷ To je bila manja utvrda približno pravokutnog tlocrta u koju se, sudeći prema izvještaju iz 1565. godine, pristupalo drvenim

¹³ Tatjana RADUŠ, »Gregorijanec«. *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: HBL), 5, Zagreb 2002., 164.

¹⁴ Obitelj Humski bila je od 1550. godine suvlasnik dijela sutinskog posjeda i njemu susjednog posjeda Mače.

¹⁵ Dok Laszowski kao godinu prodaje navodi 1609., dotle Tatjana Raduš navodi 1610. Emil LASZOWSKI, *Sutinsko i Poznanovec*. Zagreb 1943., 13; Tatjana, RADUŠ, »Gregorijanec«, 166.

¹⁶ G. SZABO, *Kroz Hrvatsko zagorje*, 62; E., LASZOWSKI, *Sutinsko...*, 14.

¹⁷ Ministarstvo kulture. Zavod za kulturu. Planoteka. Inv. br.: RZZ 94/870 A1; G. SZABO, *Kroz Hrvatsko...*, 62; E. LASZOWSKI, *Sutinsko...* 3–4.

pokretnim mostom preko obrambenog jarka.¹⁸ U njezinome središtu stajala je pravokutna branič-kula (6,80 x 7,50 m) različitih debljina zidova.¹⁹ S obzirom da je njezin sjeverni zid bio najdeblji, temeljem analogija možemo pretpostaviti da je upravo tom stranom kula bila okrenuta prema ulazu u kompleks. Mada nam se od nje sačuvala tek skica tlocrta, na temelju usporedbi s drugim branič-kulama možemo pretpostaviti da je mogla imati uz podrum i prizemlje barem još dvije etaže, međusobno povezane drvenim stepeništem oslonjenim u prizemlju na kamenu nosač, čiji su ostatci vidljivi na tlocrtu kule. U svakom slučaju, bila je u odnosu na ostatak utvrde dominantna građevina - o čemu nam ponajbolje svjedoči isprava iz 1547. godine u kojoj se ona posebno ističe (*loco castelli ac turris*).²⁰ Od ostalih građevina pronađeni su nedaleko kule temelji raznih zidova. Na žalost, nisu zabilježeni niti njihov položaj niti izgled niti dimenzije - tako da ne možemo znati njihovu funkciju. Iako je Laszowski pretpostavio da su to ostatci vanjskog obrambenog zida, ne treba odbaciti mogućnost da su to mogle biti ruševine stambenih i gospodarskih građevina unutar ovog obrambenog kompleksa utvrde, kao što je to primjerice slučaj kod Donje Stubice.²¹ Možda su upravo to bili ostatci kuhinje u dvorištu, koja se spominje 1581. godine.²²

Slika 6. Sutinsko, ostatci kaštela u pogledu iz zraka (ARKOD, provjereno 10. III. 2012.)

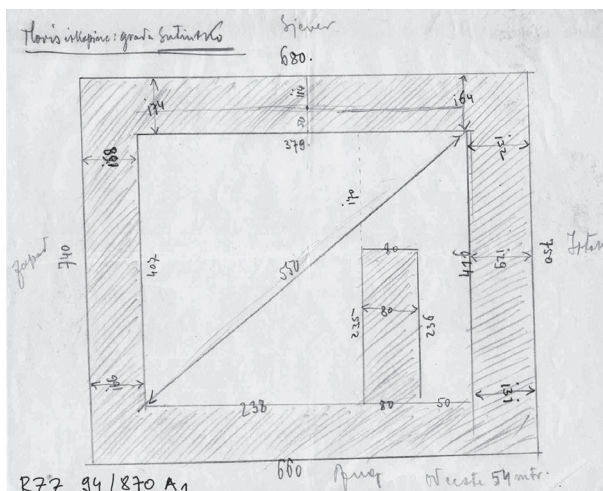
¹⁸ E. LASZOWSKI, *Sutinsko...*, 10.

¹⁹ Dok je na istočnoj strani ona iznosila 1,32 m, dotle je sjevernoj strani bila čak 1,74 m.

²⁰ Prema Szabi, toranj je bio samo predstraža sutinskoj utvrdi koju zove kaštelom. G. SZABO, »Izveštaj o radu«, 128.–129; Emil, LASZOWSKI, *Sutinsko*, 8.

²¹ Ivana ŠKILJAN, »Donja Stubica – Stari grad«, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6, Zagreb 2009., 215–217.

²² E. LASZOWSKI, *Sutinsko...*, 10–11.

Slika 7. Sutinsko, skica tlocrta branič-kule kaštela iz 1910. (Ministarstvo kulture RH, Zagreb. Planoteka)

Na osnovi svega iznesenog možemo zaključiti da je obrambeno–stambeni kompleks u Sutinskom bio kaštel, premda ga isprava iz 1588. godine opisuje kao *plemičku kuriju u Sutinskome, građenu na način utvrde*.²³ Osim nje, u Sutinskome se nalazila još i neutvrđena rezidencija, odnosno kurija. Prvi se put spominje 1565. godine kada ju pljačka Mojsije Humski od Huma, a posljednji put 1588. godine kada se za nju kaže da leži tik do utvrđene rezidencije te da se uz nju nalazi vrt.²⁴ (Slike 6. i 7.)

Mače

Utvrda u Maču se prvi i jedini put spominje kao kaštel (*castello Macho*) u ispravi hrvatsko–ugarskoga kralja Matije Korvina iz 1488. godine.²⁵ Gotovo stoljeće i pol kasnije, odnosno 1659. godine u Maču se više ne spominje kaštel već kurija s ribnjacima.²⁶ Da li se oba podatka odnose na jednu te istu građevinu, ne

²³ E. LASZOWSKI, *Sutinsko...*, 12.

²⁴ Isto.

²⁵ Godine 1488. kralj Matija Korvin darovao je Jurju Golcu posjed kaštela Mače te posjede Beretinec, Varosdinec, Zlatar i Zlatina, kao i dijelove posjeda Belec, Petruševac, Pompereovec, Ščiribinec, koji su pripadali Ivanu sinu Gašpara de Feleghaz. Jakov STIPIŠIĆ i Miljen ŠAMŠALLOVIĆ, »Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije«, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 2 (1959), 640.

²⁶ Josip ADAMČEK: *Agrarni odnosi u hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb 1980., 437–438.

može se, nažalost, ničim argumentirati, ali se isto tako ne može u potpunosti ni isključiti budući da se riječ *castello* mogao koristiti i u značenju utvrđene kurije.²⁷ Kako je izgledala i gdje se nalazila, danas možemo samo nagađati. Ipak, služeći se analogijom, možemo sa sigurnošću utvrditi da je to bila manja utvrđena rezidencija izgrađena na položaju s kojega se mogao najbolje ostvariti nadzor nad tim dijelom doline potoka *Velike rijeke*.²⁸

Sudeći prema prvome spomenu, vrlo je izgledno da ju je sagradila obitelj „de Feleg haz“ između 1471. i 1485. godine, kada je njezinim novim gospodarom postao Juraj Golec.²⁹ U rukama njegovih potomaka ta je građevina bila do 1547. godine, kada ju je Katarina Golec, udana Forčić od Butine Vasi, prodala svome sinu Ivanu II. Za razliku od Sutjeske koju je izgubio 1547. zbog nevjere prema kruni, Ivan je Mače nesmetano uživao do smrti 1564. godine, kada je prešla u posjed njegovih rođaka Gregorijanca. Od tada je sudbina Mača vezana za povijest susjedne Sutjeske.

Zlatar

Utvrdna u Zlataru se kao kaštel (*castelli in campo Zlathariensi*) također prvi i jedini put izravno spominje 21. II. 1582. godine u ispravi hrvatsko-ugarskoga kralja Rudolfa II. Habsburgovca, kojom vlasništvo nad njome, odnosno nad njezinim spaljenim ostacima potvrđuje Gašparu Bojničiću.³⁰ Budući da znamo da je Gašpar Bojničić ženidbom za Margaretu Buzančić stekao brojne posjede te obitelji na današnjem zlatarskom i batinskome području, nema sumnje da se ova obrambena građevina nalazila prije propasti u rukama obitelji Buzančić. Stoga se postavlja opravdano pitanje jesu li oni bili njezini graditelji?

Naime, do 1546. godine Buzančići su bili vlasnici kuće i kurije na zlatarskome posjedu (*domum et curiam nobilitarem in possessione Zlathar*). Oduzeo ih im je kralj Ferdinand I. Habsburgovac kao kaznu zbog nevjere Martina Buzančića

²⁷ Ana DEANOVIĆ, »Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj

²⁸ Ratko VUČETIĆ, »Prilog razvoju i tipologiji kurija u kontinentalnoj Hrvatskoj«, *Dvorci i ljetnikovci. Kulturno nasljeđe kao pokretač gospodarskog razvoja* (zbornik radova), Varaždin 2006., 415.–423.

²⁹ Učešće u posjedu Mače imao je i Ivan Verić iz Zadvarca kraj Bedekovčine, koji ga je 1492. prodao Jurju Golcu. J. STIPIŠIĆ i M. ŠAMŠALOVIĆ, »Isprave u Arhivu, 3 (1960), 467.

³⁰ Ivan BOJNIČIĆ, »Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registra-turnih knjiga "Libri regii"«, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalamtinskoga zemaljskoga arkiva*, 11(1908) 1, 33.

počinjene gubitkom Klisa - i darovao Đuri Poličaninu, kapetanu u službi bana Nikole Zrinskog.³¹ Kasnije su Buzančići povratili svoje posjede na zlatarskome području, te su oni kao miraz prešli u ruke Bojničića. Prema tome, na zlatarskome području Buzančići su prije 1546. posjedovali kuriju, a prije 1582. kaštel. Budući da su oni pripadali sloju nižega zagorskoga plemstva, čija se gospodarska snaga temeljila na prihodima s nekoliko manjih posjeda na zlatarskome i batinskome području,³² postavlja se opravdano pitanje da li su oni mogli graditi i održavati čak tri građevine na svome zlatarskome posjedu, koji nije mogao biti preveliki budući da je u to vrijeme na istome području postojalo još nekoliko posjeda nižega plemstva? Dodatnu potvrdu da Buzančići nisu u to vrijeme bili dobrog imovinskog statusa svjedoči i podatak da je Martin Buzančić služio kao kaštelan Klisa, utvrde koja je još od pada Ravnih kotara i Like 1527. godine bila neobranjiva jer se nalazila u potpunosti okružena mletačkim i osmanskim teritorijem.³³ Naime, teško je povjerovati da bi se dobrostojeći Martin Buzančić odlučio biti kaštelan neobranjive utvrde. Izglednije je da ga je neimaština „otjerala“ u kraljevu službu. Stoga se kao graditelj zlatarskoga kaštela logično nameće Đuro Poličan, koji je nakon 1546. godine mogao Buzančićevu zlatarsku kuriju pregraditi u kaštel. Prema tome, zlatarski kaštel sagrađen je između 1546. i prije druge polovice 1470-ih, kada je kao posjed obitelji Buzančić kao miraz prešao u ruke Gašpara Bojničića, a propao je prije 1582. godine kada se prvi i jedini put spominje u izvorima.

Za razliku od Mača, gdje nisu pronađeni nikakvi tragovi kaštela, skromni zemljani ostatci zlatarske utvrde nalaze se na samome ulazu u suvremeni Zlatar, odnosno neposredno iznad njega, na vrhu nevisokog kupastog brežuljka zvanog *Šipron* s kojega se pruža dobar pogled na čitavo Zlatarsko polje.³⁴ Sam vrh ustvari je zaravnjani plato nepravilnog četverokutnog tlocrta u središtu kojega se uzdiže umjetni zemljani humak. On je svojim tlocrtom gotovo istovjetan platou, od čijega ruba je sa svake strane udaljen približno četiri metra. Sudeći prema konfiguraciji terena i analogijama (npr. Sutinsko), čitavi je vrh brežuljka *Šipron* bio dovoljno velik za smještaj kvadratne branič-kule zaštićene sa svih strana palisadom. (*Slika 8 i 9*)

³¹ I. BOJNIČIĆ, »Kraljevske darovnice...«, 7 (1908) 1, 265.

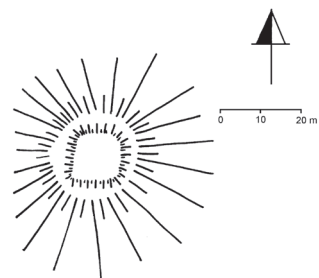
³² Josip ADAMČEK i Ivan KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*. Zagreb 1976.

³³ Drugim riječima, nalazio se u neku ruku u samoubilačkoj službi što i više nego jasno potvrđuje sudbina protuosmanskoga borca Petra Kružića Kliškog, koji je poginuo 1537. godine prilikom njezine obrane.

³⁴ Šipron je položaj jedne od tri prapovijesne gradine (Šipron, Gradec i Gaj) u Zlatarskim Martincima. Krešimir FILIPEC, »Arheološka nalazišta i nalazi na području Grada Zlatara«, *Hrvatsko zagorje*, 14 (2008) 1-2, 10, 15. i 17.

Slika 8. Zlatar, ostatci kaštela u pogledu sa zapada
(Krešimir Regan, 2012.)

Slika 9. Zlatar, skica tlocrta ostataka
(Krešimir Regan, 2012.)

Laboš

Prema Krešimiru Filipecu, utvrđena rezidencija (ili kaštel) nalazila se tijekom XVI. i XVII. st. i u mjestu Lovrečanu kraj Zlatar Bistrice, u neposrednoj blizini prijelaza preko rijeke Krapine. Nakon prestanka osmanske opasnosti ona je u XVIII. st. bila u kasnobaroknome stilu temeljito pregrađena u današnju kuriju Laboš.³⁵ Nekada je kurija bila u posjedu obitelji Kiš, Laboš i Rauer, a danas se u njoj nalazi upravna zgrada tvornice Nita promet d.o.o.

Donja Batina

Uspomena na nekadašnju batinsku utvrdu sačuvala nam se u nazivu brežuljka *Gradišće*, koje se strmo uzdiže iznad Donje Batine. U dokumentima se taj toponim (*mons Graduch*) prvi put spominje 1262. godine u opisu međa batinskog posjeda, koji je hrvatsko–ugarski kralj Bela IV. dodijelio Ivanu sinu Ivana, rodonačelniku obitelji Batinski.³⁶ U rukama njegovih potomaka taj je posjed bio do prije 1430. godine, kada se Elizabeta Batinska udala za Stjepana Kuhingera. Čini se da je Stjepan bio poduzetan plemić jer je već 1430. godine od kralja ishodio pravo održavanja sajma u Batini. Čini se da je taj privilegij povoljno utjecao na razvoj samoga naselja jer se ono već 1447. godine spominje kao trgovište (*oppido*) i trg (*forum*). Udajom njegove kćerke Elizabete (II.) za Andriju Lendakara

³⁵ K. FILIPEC: »Arheološka nalazišta«, 14.

³⁶ DZ, sv. 5, Zagreb 1907., 227–228.

1458. godine Batina je ponovno promijenila vlasnika. Kraće vrijeme nalazila se u posjedu Špirančića (prije 1483. – 1498.), da bi potom ponovno bila vraćena Lendekarima, koji su se potkraj XV. st našli, po svojoj prilici, u financijskim teškoćama jer su 1500. godine prodali četvrtinu svoga posjeda Martinu de Predryku čime je nastao novi plemićki posjed poznat kao Gornja Batina. Ostatak staroga posjeda ostao je u rukama Lendikara najkasnije do 1568. godine, kada se kao novi vlasnik ili suvlasnik Batine spominje obitelj Kaštelanović. Prije 1596. Batina je u suvlasništvu Ladislava i Jurja Šafranića, Ivana Hersića te Nikole Košćevića, koji se poimence navodi 1598. godine kao gospodar kurije u Batini. Da li je ona bila utvrđena građevina ostaje pitanje, no ono što je sigurno jest da su njome kasnije gospodarili Bužanići (prije 1600. – oko 1697.), Bogathy (od oko 1697. – približno 1850.), Pisačić–Hanžeković (oko 1850. – oko 1885.), Franjo Pisačić te naposljetku Stjepan Jelačić Bužimski, koji ju je 1887. godine srušio te sagradio današnju kuriju.

Premda se u ispravi iz 1262. godine izravno ne spominje batinska utvrda, njezino postojanje naslućujemo iz naziva brežuljka, koji je nesumnjivo nastao od osnove »grad« u značenju utvrde. Da je ona u to vrijeme doista mogla postojati na tome brežuljku, a da je srednjovjekovni pisar uopće ne spomene ponajbolje nam svjedoči primjer zagrebačkog Gornjeg grada. Premda se u njegovome sjevernome uglu još od VII. st. nalazila utvrda, što je arheološki nedvojbeno utvrđeno, u vrijeme izgradnje slobodnog i kraljevskog grada Zagreba tik do nje ona također nije bila niti jednom spomenuta.³⁷ Njezino postojanje se, kao i kod Batine, sve do arheoloških istraživanja dalo naslutiti tek iz naziva brežuljka na kojemu je od 1242. godine nadalje trajala izgradnja novoga grada (*monte Grech, 1242; montem quemdam nomine Gradyz, 1247*).³⁸

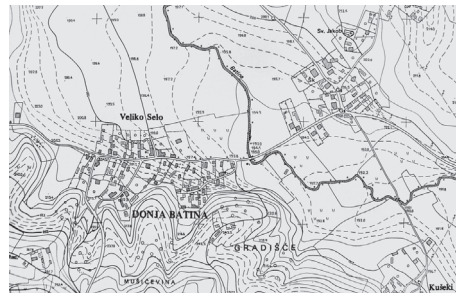
Kako je utvrda u Batini izgledala danas možemo samo pretpostavljati, no što je sigurno jest da se nalazila na vrhu s triju strana strmog brežuljka *Gradišće*, koji se uzdiže nekih tridesetak metra iznad zaseoka Veliko Selo u Donjoj Batini. Sam vrh manji je ravnjak nepravilna četverokutna oblika, dovoljno velik za smještaj jedne omanje utvrde, s kojega se pruža pogled na čitavu dolinu potoka Batine približno od Belca na sjeveru pa sve do rijeke Krapine na jugu. S obzirom na to da i na ovome lokalitetu nema tragova zidane arhitekture, možemo također pretpostaviti da su njezini obrambeni zidovi mogli biti izgrađeni kombinacijom zemlje i drva, dakle kao palisada na vrhu obrambenog nasipa sagrađenog od zemlje dobivene iskapanjem obrambene grabe. Unutar tako relativno slabe,

³⁷ Izgledno je da je ta utvrda bila spaljena u tatarskome napadu na Zagreb 1241. godine. Budući da je bila izgrađena kombinacijom zemlje i drva, nema sumnje da je požar preživio njezin zemljani obrambeni nasip, premda paradoksalno, taj požar dodatno je učvrstio čitavi nasip.

³⁸ Lejla DOBRONIĆ, *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*, Zagreb 1992, 1.

Slika 10. Donja Batina, pogled na položaj plemićkoga grada na položaju Gradišće u pogledu s istoka (Krešimir Regan, 2012.)

Slika 11. Donja Batina, pretpostavljeni ostatci plemićkoga grada na položaju Gradišće (isječak topografske karte 1:5.000)

ali ipak čvrsto zatvorene obrambene cjeline mogli su se nalaziti također drveni stambeni i gospodarski objekti.

No, i s takvim malim obrambenim potencijalom ona je bila jezgra okupljanja stanovništva na području toga posjeda, što je tijekom XV. st. dovelo do nastanka batinskog protuurbanog naselja. Uspomena na njegovo postojanje sačuvala se u nazivu donjobatinskoga zaseoka *Purga* u neposrednoj blizini župne crkve Sv. Jakob.³⁹ Premda se batinska purga uspjela polovicom XV. st. uzdignuti čak do statusa trga i trgovišta, kako nam to svjedoči isprava iz 1447. godine, njezin daljnji razvoj onemogućile su provale Osmanlija. (Slika 10. i 11.)

Ščrbinec kraj Gornje Batine

Kurija *Ščrbinec* jedna je od najzanimljivijih plemićkih rezidencija u Hrvatskome zagorju. Ne samo da svoje podrijetlo nedvojbeno vuče još od srednjega vijeka već je to ujedno najstarija trajno naseljena plemićka rezidencija sve do naših dana. Nalazi se sjeverno od Gornje Batine, gotovo na pola puta do Belca. Premda neki autori njezinu gradnju pripisuju obitelji Petra Ščerbenskog od Ščrbince između 1450. i 1488. godine, izglednije je da je najstariju građevinu na mjestu današnje kurije podigla obitelj Bužanić. Ona je gospodarila tim posjedom

³⁹ Purga je bio naziv za naselje koje nije spadalo niti u kategoriju grada, niti sela. Ako su takva naselja bile vezane uz utvrdu »...one su najvjerojatnije bile doista naselja podložnika utvrde, u kojima se, među ostalim, živjeli poneki obrtnici i neki literat. Ona nisu morala postati gradska naselja, iako su to potencijalno bila. [...] Purgе su, dakle, bile nešto poput urbanih jezgri, možda na još nižem stupnju, jer im nije ni bilo namijenjeno da same po sebi preuzmu funkcije trgova, kao što je to bio slučaj s onim naseljima čiji je razvoj vlastelin podržavao. Purgе su imale u prvom redu cilj zadovoljiti potrebe utvrde i njezinih stanovnika.« Neven BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb–Koprivnica 1994, 24–25.

još od 1461. pa sve do 1697. godine, uz kraće prekide kada se nalazila u rukama njihova rođaka Gašpara Bojničića kninskog (prije 1582. –?), koji ju je krajem 1470–ih ili početkom 1480–ih pregradio u utvrđenu kuriju. Potom je 1697. godine udajom Doroteje Bužanić za Franju Kiša Šaulovečkog (? – oko 1715.) prešla u posjed jedne od najstarijih hrvatskih živućih plemićkih obitelji, u čijim rukama se još uvijek nalazi.⁴⁰

Zahvaljujući činjenici što je bio sporedna rezidencija Kiševih, ovaj kompleks nije bio radikalno pregrađivan tako da je gotovo u cijelosti zadržao svoj izgled dobiven manje–više u građevinskim zahvatima s kraja XVII. stoljeća.⁴¹ Riječ je o jednokatnoj građevini izduženog i nepravilnog pravokutnog tlocrta pokrivenej visokim dvovodnim krovom odsječenih uglova, s manjim podrumom u njezinom sjeverozapadnom uglu. Izuzev prvog kata, jugozapadnog ugla kurije te podzida krovne konstrukcije, čitava je građevina podignuta od grubo lomljenog kamena nejednake visine i povezanog velikim količinama žbuke, tako da pročelja dvorca nose karakteristike zidanja od druge pol. XV., pa sve do kraja XVII. st.

Na krajnjem sjevernom dijelu zapadnog pročelja, gotovo uz sam ugao kurije, naslanja se jedna manja jednokatna kula kvadratnoga tlocrta pokrivena piramidalnim krovom. Njezina tri pročelja u visini prvoga kata otvorena su s po jednim većim prozorom, za razliku od prizemlja koje je osvijetljeno tek jednom manjom pravokutnom puškarnicom na zapadnome pročelju. Danas se u nju ulazi kroz manja vrata probijena na južnome pročelju. Jedna takva kula stajala je sve do 1843. godine približno na sredini istočnoga pročelja, a danas se od nje sačuvao manji fragment njezina južnoga zida uz nekadašnje temelje, te otisak na istočnome pročelju kurije do visine današnjega krovišta.

Zapadno pročelje kurije otvoreno je u visini prvoga kata s još dvije manje puškarnice kruškolikog otvora, koje flankiraju izlaz na drvenu terasu s nadstrešnicom. S obzirom da se ovim vratima još i danas pristupa pokretnim drvenim stepeništem, naslonjenim na terasu s južne strane, možemo pretpostaviti kako se tu nalazio stariji ulaz u građevinu. Premda su i terasa i stepenište faksimilski obnovljene građevine, nije nemoguće da svojim položajem i izgledom oponašaju oblik izvorne drvene ulazne konstrukcije. Od ostalih arhitektonskih detalja najzanimljivije su kamene kružne stubbe kasnogotičkih stilskih karakteristika u sjevernome dijelu dvorca, koje povezuju prizemlje i prvi kat.⁴²

⁴⁰ Zahvaljujem obitelji Kiš Šaulovečki na gostoprimstvu i ukazanoj pomoći prilikom obrade kurije Ščrbinec.

⁴¹ Za razliku od Ščrbince, kurija Šaulovec u istoimenome selu kraj Varaždina bila je pregrađena u matična rezidencija ove obitelji u Šaulovecu kraj Varaždina bila je u XIX. st. pregrađena u neobrađeni dvorac. Njezin prvotni izgled sačuvan je na portretu u Ščrbincuu.

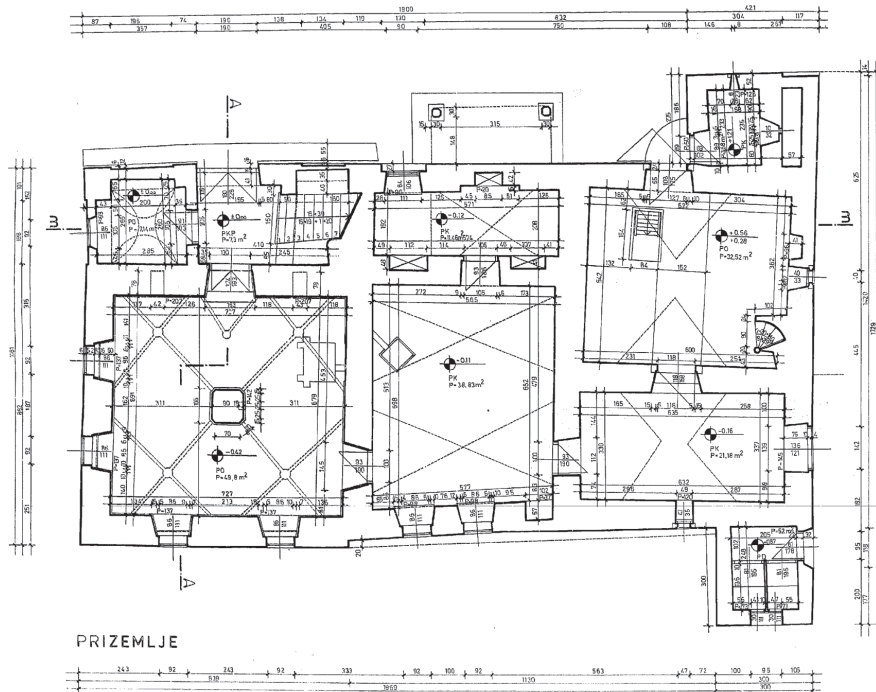
⁴² Gotovo identično stepenište nalazimo u palasu Velikog Kalnika, građenog za vladavine Barbare Celjske početkom XV. st.

S obzirom na položaj opisanih arhitektonskih detalja, nema sumnje da se jezgra *Ščrbincea* nalazi upravo u sjevernome i središnjem dijelu dvorca. Premda ne možemo u cijelosti rekonstruirati njegov najstariji izgled, na osnovi opisanih detalja te podudarnosti tlocrta podruma s tlocrtom prizemlja, kao i podudarnosti tlocrta prizemlja s tlocrtom prvoga kata, možemo pretpostaviti da je *Ščrbinec* izvorno bio jednokatna građevina pravokutnoga tlocrta, koju je prije 1582. godine nadgradio Gašpar Bojničić knisnki, pretvorivši je u jednokatnu građevinu kvadratnoga tlocrta, kojoj se pristupalo preko drvene konstrukcije kroz vrata u prvome katu. Iako se od ostalih detalja nisu sačuvali nikakvi ostatci, na temelju analogije (*Radovečki Križovljan*, *Konjščina*, *Gornja Stubica*, *Brod na Kupi*) možemo pretpostaviti da je u to vrijeme *Ščrbinec* bio opasan obrambenom grabom i pokriven šatorastim krovom sa ili bez sljemena, kao i da je uz postojeće tri etaže (podrum, prizemlje, prvi kat) mogao imati još i četvrtu obrambenu etažu, sagrađenu u vidu drvene konzolno izbačene galerije, na koju se naslanjala konstrukcija krovišta. Sudeći prema izgledu puškarnica, čini se da su male kule nešto kasnije nadograđene na zapadno i istočno pročelje.

Slika 12. *Ščrbinec*, kurija u pogledu s jugozapada (Krešimir Regan, 2012.)

Kada je krajem XVII. st. prestala izravna osmanska prijetnja, počelo je duže razdoblje mira što je dovelo do gospodarskog oporavka hrvatskoga plemstva, a samim time i do promijene trendova u njihovome stanovanju. To je vrijeme kada je ono masovno napuštalo ili pregrađivalo u baroknome duhu stare utvrđene rezidencije. Taj trend nije zaobišao niti *Ščrbinec*, koji je upravo u XVIII. st. produžen prema jugu i natkriven visokim dvovodnim krovištem odsječenih uglova,

Slika 13. Ščrbinec, tlocrt prizemlja kurije (Ministarstvo kulture RH, Zagreb. Planoteka)

a pročelja otvorena novim pravokutnim prozorima.⁴³ Spoj starog i novog dijela dvorca najbolje je vidljiv na istočnome pročelju, gdje je novosagrađeni dio blago izbačen prema van iz ravnine pružanja starijeg pročelja i kule, i to točno u ravnini unutrašnjeg pregradnoga zida u prizemlju i na prvome katu građevine, odnosno njezina nekadašnjeg jugoistočnog ugla. U toj obnovi izgrađen je i arkadni hodnik u jugozapadnome uglu dvorca (danas zazidan), kroz koji se ulazilo u dvorac. Od ostalih detalja još je zanimljiv sunčani sat na južnome pročelju nedaleko sljemena krovišta. (Slika 12. i 13.)

⁴³ Nakon Gašpara Bojničića, prvu ozbiljnu pregradnju Ščrbince poduzeo je Vuk III. Bužanić, koji je na postojeći kaštel nadgradio južni dio današnje kurije. Iduće značajnije radove poduzeo je 1843. godine Donat Kiš (1806.–1847.), osnivač ščrbinečkog ogranka obitelji, koji je porušio kulu na istočnome pročelju te napravio nove prozore od tisovine. Godine 1881. manje je građevinske zahvate izvršila Kristina Kiš, dok je unutrašnjost bila 1928. temeljito izmijenjena postavljanjem neogotičke hrastove obloge u prizemnoj dvorani (tzv. palača). Posljednji radovi na kuriji obavljani su 1958. kada je drvena nadstrešnica s prilaznim pomičnim stepeništem faksimilski obnovljena.

Sveti Juraj

Sveti Juraj ime je srednjovjekovne romaničko–gotičke crkve položene na krajnjem južnom obronku Ivančice u Belcu, nešto sjevernije od današnje barokne župne crkve Sv. Marije Snježna. Riječ je o manjoj sakralnoj građevini sastavljenoj od jednokatnog i gotovo kvadratnog tornja, četvrtaste lađe, poligonalnog svetišta te sakristije. Nalazi se gotovo u središtu manjeg zaravnjenog zemljanog uzvišenja strmih padina i ovalnoga tlocrta, tako da joj je pristup najlakši sa sjevera preko nekadašnjeg i dobrim dijelom zatrpanog obrambenog jarka. Današnji izgled crkva je dobila tijekom niza pregradnji od XV. st. nadalje.

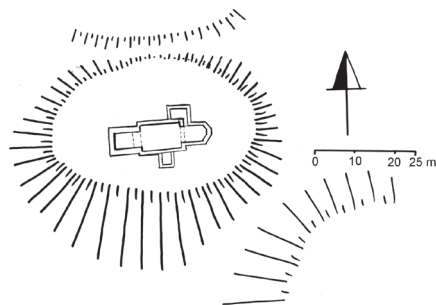
Osim što se smatra jednom od najstarijih očuvanih crkva u Hrvatskome zagorju, gotovo da niti jedna građevina nema toliko različitih i međusobno sučeljenih mišljenja o nastanku i najranijem izgledu. Dok jedni smatraju da je na njezinome mjestu prije provale Tatara 1240. godine najprije sagrađena kula kojoj je naknadno dograđeni lađa, svetište i sakristija, drugi drže da je najprije bilo izgrađeno prizemlje zvonika kao monumentalna grobnica (mauzolej), a tek nakon provale Tatara uz nju lađa, svetište i prvi kat zvonika.⁴⁴

Ono što je sigurno jest da se Crkva sv. Jurja u dokumentima prvi put spominje 1334. godine u popisu župa Zagrebačke biskupije kao župna crkva (*Item*

Slika 14. Sveti Juraj, ostatci utvrđene crkve u pogledu s juga (Nenad Milčić, 2010.)

⁴⁴ G. SZABO, *Kroz Hrvatsko*, 84; Tihomil STAHULJAK, Naučno–istraživački rad Konzervatorskog zavoda u Zagrebu od 1945. do 1949. godine«, *Historijski zbornik*, 3 (1950), 1/4, 260–262; Ljubo KARAMAN, »O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *Historijski zbornik*, 1(1948) 1/4, 116.; Diana VUKIČEVIĆ–SAMARŽIJA, *Gotičke crkve u Hrvatskoj*, Zagreb 1993., 142–145.; Zdenko BALOG, »Stara župna crkva svetog Jurja u Belcu i tip Chorturma, *SIC ARS DEPRENDITUR ARTE. Zbornik u čast Vladimira Markovića*, Zagreb 2009., 27–43.; K. FILIPEC, »Arheološka nalazišta«, 16; Drago MILETIĆ, »O građevinskim mijenama crkve sv. Jurja u Belcu – drugačije«, *Peristil*, 53 (2010.), 63.

Slika 15. Sveti Juraj, skica tlocrta ostataka (Krešimir Regan, 2012.)

ecclesia sancti Georgi de Belch).⁴⁵ No na temelju isprave iz 1258. godine znamo da je ona postojala i ranije, jer je posjed (zemlja) u kojemu se nalazila upravo prema njezinome titularu nosio ime (*terre sancti Georgii*).⁴⁶ Prema tome, crkva sv. Jurja izgrađena je najkasnije sredinom XIII. st., što i odgovara dataciji Drage Miletića.⁴⁷ Da li je današnjoj crkvi prethodila mala kamena romanička grobnica (karner), kao što tvrdi Miletić, ili je ona podignuta kao »Chorturm«, kao što tvrdi Balog, odgovorit će tek arheološka istraživanja. Ono što je sigurno jest da se na njezinome mjestu nije nalazio plemićki grad (burg), već da je mjesto na kojemu je crkva nekada bilo okruženo palisadom te obrambenim jarkom. Da li su je utvrdili vlasnici pojedinih dijelova zemlje Sv. Jurja još u drugoj polovici XIII. st. kao protutatarsko zaklonište (refugij) ili gospodari belečkog vlastelinstva tijekom druge polovice XV. st., ili u XVI. st. kao protuosmanslijsko zaklonište ostaje otvoreno pitanje. Sudeći prema neposrednim analogijama (utvrđene crkve u Bednji, Knegincu kraj Varaždina, Ivancu, Vukovju kraj Klenovnika, Kalniku, Visokome, Sveta Helena kraj Zeline itd.), ali i susjednim zemljama (Slovenija, Mađarska, Rumunjska), vrlo je izgledno da se ovdje ipak radi o utvrdi podignutoj oko župne crkve za obranu stanovništva od iznenadnih osmanskih pljačkaških prepada.⁴⁸ (Slike 14. i 15.)

⁴⁵ Franjo RAČKI, »Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine«, *Starine*, (1872) 4, 205.

⁴⁶ DZ, 5, Zagreb 1907, 111–112.

⁴⁷ D. MILETIĆ, »O građevinskim mijenama crkve«, 63.

⁴⁸ Takvi kompleksi bili su vrlo rašireni na prostoru Erdelja (danas Rumunjska), zapadnih županija Ugarske (danas Slovačka, Austrija i Mađarska) te Štajerske i Kranjske (danas Slovenija i Austrija). Većina njih izgrađena je u vrijeme prodora Osmanlija prema zapadu potkraj XV. i tijekom XVI. st. Peter FISTER, »Kmečki protiturski tabori«, U: *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*. Ljubljana 1986., 139–146.; Zdenko BALOG, »Kasngotička obnova crkve Svetog Brcka na Kalniku«, *Kaj*, 29 (1996) 1/2, 87–101; ISTI, »Crkve tvrđave u zapadnom dijelu varaždinske županije«, *Kaj*, 29 (1996) 3, 53–65; Zorislav HORVAT, »Kapela Sv. Helene kraj Donje Zeline«, *Sveti Ivan Zelina i zelinški kraj u prošlosti* (zbornik radova), Zagreb 2003., 263–277; Zdenko BALOG, »Potkalnička grupa crkva–utvrda, *Peristil*, 46 (2003), str. 13–28.

Konjščina (Selnica)

Najveća i strateški najvažnija utvrda čitavoga porječja rijeke Krapine jest tvrđava u Konjščini, nekadašnjoj Selnici. Početak njezine gradnje pada u zadnju četvrtinu XV. st. nakon što je kralj Matija Korvin dopustio 1477. godine braći Kristoforu i Ivanu Konjskom da na posjedu Selnica–Sveti Dominik svoj stari drveni kaštel ili utvrđicu bolje utvrde.⁴⁹ Do oko 1500. godine oni su sagradili kameni kaštel (danas Stari grad) u današnjoj Konjščini. Za prijestolnoga rata između Ferdinanda I. Habsburgovca i Ivana Zapolje (1527.–1538.) on je prešao u posjed Jurja Vragovića, koji je oko njega sagradio bastionsku zemljanu tvrđavu potkraj tridesetih ili početkom četrdesetih godina XVI. stoljeća.⁵⁰ Ona se u dokumentima prvi put neizravno spominje u opisu bitke kraj Konjščine iz 1545. godine.⁵¹ Nakon izumrća Konjskih 1652. godine tvrđavom su vladali brojni velikaši, među kojima se posebno ističu Keglevići, Čikulini i Sermagei, da bi 1772. gospodstvo nad njome preuzeo zagrebački biskup.⁵² Budući da je potkraj XVII. st. izgubila svoju obrambenu funkciju, na vanjskim utvrđama tada je sagrađen dvorac zvan Novi grad i dvije gospodarske građevine.⁵³ Premda se iz postojećih izvora ne može sa sigurnošću utvrditi kada je kaštel bio snižen na današnju visinu, to se najvjerojatnije dogodilo u doba kada zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovec posto novim gospodarima Konjščine. Čini se da je upravo on potkraj XVIII. ili početkom XIX. st. porušio gornje dijelove staroga kaštela, natkrio ga piramidalnim krovom sa sljemenom oslonjenim na četiri stupa te pretvorio

⁴⁹ Premda sam u raspravi o Konjskima na temelju isprave iz 1477. godine zaključio da se starija utvrda nalazila na mjestu današnje u Konjščini, arheološka istraživanja nisu potvrdila njezino postojanje tako da to pitanje ostaje neriješeno. Jedino što se iz te isprave da pročitati kao izvjesno jest da se u Selnici nalazila drvena utvrda u posjedu Konjskih. No to nužno ne mora biti današnja Konjščina, jer je naziv Selnica u prošlosti nosilo ili danas nosi još nekoliko naselja uz istoimeni potok (primjerice Gornja Konjščina te današnja Donja Selnica). Jakov STIPIŠIĆ i Miljen ŠAMŠALOVIĆ, »Isprave u Arhivu«, 3 (1960), 620.

⁵⁰ Krešimir REGAN, »Plemićka obitelj Konjski«, *Spomenica Josipa Adamčeka*, Zagreb 2009., 40-41.

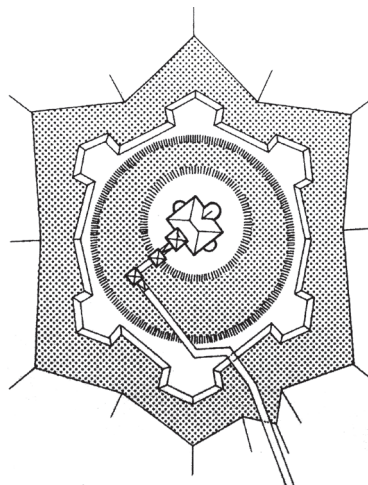
⁵¹ Bitka kraj Konjščine odigrala se 1545. godine između kršćanske vojske pod zapovjedništvom Nikole Zrinskog i Jurja Wildensteina s Osmanlijama. Nakon poraza, poražena kršćanska vojska sklonila se u konjščinsku tvrđavu. Zorislav HORVAT i Krešimir FILIPEC, »Novija saznanja o kaštelu Konjščina«, *Opuscula arheologica*, 2001., br. 25, 151.–152. i 171.

⁵² U posjedu zagrebačkih (nad)biskupa stara je konjščinska tvrđava bila sve do agrarne reforme koju je vlada Kraljevine SHS provela u godinama neposredno po završetku I. svjetskog rata i prilikom koje je ona bila nacionalizirana.

⁵³ Konjščinski dvorac bio je jednokatna građevina tlorisno u obliku izduženog pravokutnika sa središnjim rizalitom na jugozapadnom pročelju. Nalazio se na mjestu jugozapadnog bastiona i kurtina koji su ga povezivale sa susjednim bastionima. Srušen je neposredno pred početak I. svjetskog rata.

Slika 16. Konjščina, kaštel u pogledu sa zapada
(Krešimir Regan, 2012.)

Slika 17. Konjščina, tlocrt kaštela i
tvrđave (Zorislav Horvat i Krešimir
Filipec, 2001.)

u žitnicu.⁵⁴ U takvome stanju održao se do II. svjetskog rata, kada je spaljen i prepušten zubu vremena.⁵⁵ Propadao je sve do 1998. kada su započela arheološka istraživanja i restauratorsko-konzervatorski radovi. Danas je kaštel obnovljen u visinu od dvije etaže te je središnje mjesto održavanja turističke manifestacije *Sajam pri Starom gradu*.

Konjšćinska tvrđava nalazi se u zapadnome predgrađu današnje Konjšćine. Sastoji se od obnovljenog kaštela ili središnje utvrde te vanjskog obrambenog prstena. Kaštel ili središnja utvrda bila je snažan toranj kvadratnog tlocrta od kojega su se sačuvale dvije od izvorne četiri etaže. Sjeverozapadno i jugoistočno pročelje utvrđeno je s po jednom manjom kružnom polukulom, sjeveroistočno pročelje jednom većom kulom potkovastog tlocrta, dok je jugozapadno pročelje utvrđeno kvadratnom kulom. U visini njezinog prvog kata nalaze se obnovljeni kolni i pješački ulaz. Sve četiri kule izgrađene su na sredini svakog pročelja. Snažni zid dijeli mu unutrašnjost na dvije jednake polovice. Sam toranj bio je sagrađen na manjem kružnom i umjetno oblikovanom zemljanom uzvišenju opasanim širokim i gotovo u cijelosti sačuvanim obrambenim jarkom. S vanjske strane taj je jarak bio zatvoren zemljanim vanjskim obrambenim pojasom za koji su stariji istraživači mislili da pripada snažnom obrambenom nasipu,

⁵⁴ Z. HORVAT i K. FILIPEC, »Novija saznanja«, 152.–153.

⁵⁵ Gjuro SZABO, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1920, 79.–80; ISTI, *Kroz Hrvatsko*, 75; Z. HORVAT i K. FILIPEC, »Novija saznanja«, 153.

dok su posljednja istraživanja prepoznala u njemu jednu od najstarijih hrvatskih bastionskih tvrđava. Od nekadašnje osmerokutne tvrđave branjene sa šest malih bastiona danas su se sa sjeverne i istočne strane sačuvali ostatci čak četiri njih povezanih kurtinama te dio vanjskog tvrđavskog jarka. Konjščinskom obrambenom kompleksu pristupalo se drvenom rampom koja je vodila preko vanjskih utvrda te se u unutrašnjosti tvrđave naslanjala na drvene stupove i dvije kamene babice branjene drvenim čardacima. Danas su se od njih sačuvali tek kameni temelji ispred ulazne kule tornja te ostatci drvenih stupova koji su zajedno s babicama nosili čardake.⁵⁶ (Slike 16. i 17.)

Gornja Konjščina (»Gornja« Selnica)

Spomen na utvrdu u Gornjoj Konjščini, prije »Gornjoj« Selnici, sačuvao nam se u nazivu lokaliteta *Gradec*, koji se nalazi na jednom od brojnih vrhova krajnjeg južnog obronka Ivančice, neposredno iznad zaseoka Gradečki nedaleko Gornje Konjščine. S obzirom da prigodom arheoloških istraživanja tvrđave u današnjoj Konjščini nisu otkriveni ostatci starije drvene utvrde Konjskih, koja se, kao što smo maloprije napomenuli, prvi i jedini put spominje u ispravi iz 1477. godine kojom braća Kristofor i Ivan Konjski dobivaju od Matije Korvina dozvolu za gradnju nove utvrde, nije nemoguće da se taj podatak odnosi upravo na ovaj lokalitet. No, postavlja se pitanje tko bi bio njezin graditelj? Zahvaljujući pronađenoj keramici na lokalitetu, koju je Krešimir Filipec datirao u razdoblje nakon polovice XIII. ili u XIV. st.,⁵⁷ vrlo je izgledno da je njezin utemeljitelj mogao biti Dominik od Konjske.

Nakon što mu je hrvatsko–ugarski kralj Ludovik I. Anžuvinac 13. VII. 1345. poklonio zemlju Selnicu u Hrvatskom zagorju na području Varaždinske županije, on je krenuo mijenjati dijelove toga posjeda s drugim plemićima ne bi li svoj matični posjed Konjsku u Križevačkoj županiji teritorijalno zaokružio. Svim tim radnjama uspio je stvoriti prostrano vlastelinstvo Konjska–Sveti Dominik, no to je za posljedicu imalo gubitak velikih dijelova posjeda Selnice u Hrvatskome zagorju, zbog čega je njegove ostatke nakon 1358. godine sjedinio sa susjednim starim obiteljskim posjedom Svetog Dominika u vlastelinstvo Selnica–Sveti Dominik.

⁵⁶ Krešimir FILIPEC, »Kaštel Konjščina (Selnica)«, *Muzejski vjesnik–glasilo Muzeja sjeverozapadne Hrvatske*, br. 21/22, 1988/89., 24.–26; Z. HORVAT i K. FILIPEC, »Novija saznanja«, 159.–160.

⁵⁷ Krešimir FILIPEC, »Neznani srednjovjekovni grad na gori Ivančici«, *Opuscula*, 23/24 (1999) 1, 359, bilj. 15.

Svatko vlastelinstvo, pa tako i Dominikova Selnica–Sveti Dominik, imalo je svoje upravno središte. Premda sam u raspravi o Konjskima na temelju isprave iz 1477. godine zaključio da se starija drvena utvrda nalazila na mjestu današnje utvrde u Konjščini, arheološka istraživanja nisu potvrdila njezino postojanje na tome mjestu. Štoviše, u prilog njenom nepostojanju na tome mjestu ide i sadržaj same isprave iz 1477. godine. U njoj jasno stoji da se drvena utvrda nalazi u Selnici, no ta Selnica ne mora nužno biti današnja Konjščina. Naime, naziv Selnica nosilo je ili nosi još od srednjega vijeka nekoliko naselja uz istoimeni potok, a tako se zvao i veliki posjed koji je ležao uz taj potok, od njegova izvora na Ivančici pa sve do njegova ušća u rijeku Krapinu kraj današnje Konjščine.⁵⁸ Prema tome, utvrda se mogla nalaziti i u današnjoj Gornjoj Konjščini, a u prilog ovoj tezi ide i postojanje lokaliteta *Gradec*, čije je ime nedvojbeno izvedeno od riječi »grad« u značenju plemićkog grada, dakle utvrde.

Ako znamo da je Dominik nakon 1358. godine formirao novo vlastelinstvo, da je ono prije 1477. godine imalo utvrđeno sjedište, da ono nije potvrđeno na mjestu današnje tvrđave u Konjščini, da u Gornjoj Konjščini postoji uspomena na staru utvrdu u imenu lokaliteta *Gradec* te da je na njemu pronađena kasno-srednjovjekovna keramika, vrlo je izgledno da je utvrdu u Gornjoj Konjščini, dakle srednjovjekovnoj »Gornjoj« Selnici mogao sagraditi Dominik. Ta utvrda imala je za njega, kao i za njegove nasljednike, sporedno značenje, budući da se glavno sjedište obitelji nalazilo na području Konjske nedaleko Rovišća u Križevačkoj županiji. No kada su matični obiteljski posjed počeli ugrožavati osmanski pljačkaši potkraj XV. st., Konjski su novo obiteljsko središte ubrzo prebacili na područje Varaždinske županije u okolici današnje Konjščine. S obzirom da je stara utvrda bila drvena i mala, a samim time nedovoljna za obranu vlastelinstva, vrlo je izgledno da su je braća Kristofor i Ivan Konjski nakon gradnje nove utvrde u današnjoj Konjščini između 1477. i 1500. godine srušili.

U prilog ovakvoj dataciji postanka utvrde u današnjoj Gornjoj Konjščini ide i činjenica da su doline Krapine, Bednje i Sutle podvodne, te da su tijekom čitavoga srednjega vijeka bile slabije nastanjene, za razliku od prigorja gdje su bili najpovoljniji uvjeti za naseljavanje. Do promjena u tome trendu dolazi tek krajem XV. i početkom XVI. st., a to je upravo vrijeme u koje datiramo njezino napuštanje i gradnju nove renesansne kamene utvrde u današnjoj Konjščini. U prilog ovoj tezi govori i isprava iz 1515. godine kojom je kralj Vladislav II. Jagelo zapovjedio Petru Konjskome da na svom posjedu Selnici o svom trošku isušuje močvare te sagradi mostove, a uložena sredstva nadoknadi naplatom mostarine.⁵⁹

⁵⁸ Primjerice, Gornja Konjščina te današnja Selnica kraj Belca.

⁵⁹ J. STIPIŠIĆ i M. ŠAMŠALović, »Isprave u arhivu«, (1961) 4, 553.

Slika 18. Gornja Konjščina, pogled na položaj plemićkoga grada na položaju Gradec u pogledu s juga (Krešimir Regan, 2012.)

Slika 19. Gornja Konjščina, pretpostavljeni ostatci plemićkoga grada na položaju Gradec, smještaj (isječak topografske karte 1:25.000)

Premda se niti od ove utvrde nisu sačuvali nikakvi ostatci, znamo da je bila sagrađena kombinacijom drva i zemlje te da je, sudeći prema konfiguraciji terena, mogla imati oblik blago izduženoga ovala. (Slike 18. i 19.)

Još malo o Pinji...

U prethodnome tekstu o srednjovjekovnim obrambenim građevinama porječja rijeke Krapine obradili smo plemićki grad Pinju, koja se u dokumentima prvi i jedini put javlja 1295. godine.⁶⁰ Bio je središte istoimenoga posjeda uz potok Pinju, a obuhvaćao je područje od sjevernih padina Medvednice pa sve do desne obale rijeke Krapine.⁶¹

Ponukani razmišljanjima naše vrijedne povjesničarke Lelje Dobrinović, mjesto ostatka ove utvrde pretpostavili smo na brdu Vuglenjaku iznad sjevernoga dijela Donje Selnice, a terenskim istraživanjima još i na drugome lokalitetu u središnjem dijelu sela. Prošle godine obišli smo oba lokaliteta i nismo pronašli nikakve tragove na terenu, te smo ponukani zanimljivom informacijom gosp. Kusića o lokalitetu *Gradina* koje se uzdiže južno od sela Kušića, na brdu iznad Kušićevih kleti i gornjeg toka potoka Pinje, odlučili obići ovaj položaj.

I doista, lokalitet *Gradina* naziv je manjeg ovalnog ravnjaka blago izduženog pravcem sjever–jug, kojim završava s triju stana strmi sjeverni medvednički ogra-

⁶⁰ DZ, sv. 7., Zagreb 1909, 216; Lelja DOBRONIĆ, *Po starom Moravču*, Zagreb 1979., 75.

⁶¹ DZ, sv. 3., Zagreb 1905., 93.

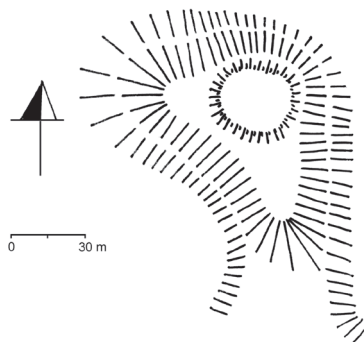
nak, tako da mu je pristup najlakši s juga. Premda se nisu sačuvali nikakvi tragovi arhitekture ili otisci u zemlji, na osnovi konfiguracije terena i analogija možemo pretpostaviti postojanje jedne manje utvrde sastavljene od zemljanog nasipa, palisade te branič-kule u njezinome središtu. U prilog ovakvoj rekonstrukciji govori i naziv lokaliteta, koji bez sumnje označava mjesto nekadašnje utvrde.

No postavlja se pitanje da li se taj lokalitet doista može poistovjetiti s izgubljenim plemićkim gradom Pinjom? U prilog ovakvoj tezi govori nam nekoliko činjenica. Prvo, lokalitet *Gradina* izdiže se iznad potoka Pinje. Drugo, on je nesumnjivo dobio ime prema davno nestaloj utvrdi. Treće, na prostoru od izvora Pinje u sjevernim obroncima Medvednice do njezina ušća u rijeku Krapinu nigdje se ne javlja lokalitet istoga ili sličnog imena. Četvrto, na području uz potok Pinju postojao je 1295. godine plemićki grad Pinja, koji je bez sumnje dobio ime prema potoku, kao i vlastelinstvo čije je bio upravno središte.

Dodatnu potvrdu ovakvoj ubicaciji pinjskog plemićkog grada pružaju nam i porezni popisi iz druge polovice XVI. st. U popisu iz 1580. godine se uz potok Pinju posljednji put spominje istoimeno selo. Osamnaest godina kasnije na isto-

Slika 20. Pinja, ostaci plemićkoga grada u pogledu sa zapada (Filip Škiljan, 2012.)

Slika 21. Pinja, skica tlocrta ostataka (Krešimir Regan, 2012.)

me se području prvi put javlja selo Gradina.⁶² Kao što je selo Pinja moralo dobiti ime prema istoimenoj utvrđi, jednako tako je selo Gradina moralo dobiti ime prema ostatcima utvrde u blizini. S obzirom na to da je selo Gradina zapisano 1598. godine u skupini sela koja leže uz potok Pinju ili neposredno uz nju i da se u toj istoj skupini osamnaest godina prije nalazilo selo Pinja, vrlo je izgledno da su Pinja i Gradina jedno te isto selo. Budući da se uspomena na selo Gradinu sačuvalo u imenu lokaliteta iznad današnjih Kušića, koji leži nedaleko potoka Pinje, vrlo je izgledno da se današnji Kušići nalaze na mjestu sela Gradina, a ono na mjestu sela Pinje. Prema tome, današnje bi Kušiće mogli izjednačiti sa srednjovjekovnim pinjskim podgrađem, a propast pinjskog plemićkog grada datirati negdje između 1580. i 1598. godinu kada je došlo do promjene u nazivu njezina podgrađa. (*Slike 20. i 21.*)

Na kraju serije o srednjovjekovnim obrambenim građevinama porječja rijeke Krapine

Konačno je, eto, došao i trenutak da zaključimo seriju u kojoj smo pokušali prikazati sve srednjovjekovne, ali i novovjekovne utvrde u prostoru porječja rijeke Krapine. U proteklih smo nešto više od pet godina obilazili i skupljali podatke o njima, neovisno o tome jesu li u uporabi, pod krovom i većim dijelom sačuvane strukture ili se nalaze u nejasnim i teško vidljivim tragovima ili se o njihovom postojanju zna samo na temelju pisanih tragova i dovoljno uvjerljivih pretpostavki.

Serija je započela u 2007. a završila u 2012. godini. U dva nastavka obradili smo ukupno 20 utvrda. Zahtijevalo je to mnogo putovanja i mnogo pješačenja jer je jedan od glavnih principa s kojima smo krenuli u ovu seriju, bio u tome da se svaku, čak i naznačenu utvrdu, posebno ako se pretpostavlja da od nje ima bilo kakvih tragova, pokuša pronaći i prepoznati ili pronaći mjesto na kojem se nalazila. Osim toga zahtijevalo je to proučavanje cijele jedne male biblioteke izvora, znanstveno–stručnih članaka i knjiga. Pritom valja istaknuti da su se podatci u tim člancima vrlo često razlikovali, a nerijetko bili i suprotstavljeni.

Pažljiviji su čitatelji možda uočili da smo naslovom najavili da ćemo pisati samo o srednjovjekovnim obrambenim građevinama, koje su meni osobno i naj-

⁶² Premda bi se taj toponim mogao povezati s današnjim nazivom brda na kojemu leže ostatci bistričkog grada i šume koja ga pokriva, moramo isključiti tu mogućnost jer se selo Gradina u popisu iz 1598. nalazi na vlastelinstvu bistričkoga grada. J. ADAMČEK i I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni*, 438.

zanimljivije zbog svoje izvornosti i raznolikosti. No od toga smo odustali već u prvom nastavku kada smo pisali o utverdama na području južnog dijela porječja Krapine budući da su brojni takvi kompleksi bili započeti u srednjem vijeku, a dovršeni ili znatno pregrađeni u prvome stoljeću novoga vijeka u duhu renesansnog vojnog graditeljstva, ili u cijelosti izgrađeni početkom novoga vijeka. Stoga smo se odlučili da u seriju uključimo i sve ostale obrambene građevine na tome prostoru građene tijekom čitavog XVI. i XVII. st., koje su se potom, sasvim razumljivo, pokazale i kao najbolje sačuvane.

Također, u ovoj seriji nismo obradili utvrde podignute na južnim padinama Ivanšćice. Premda se one također nalaze u rubnim dijelovima sjevernog porječja Krapine, njih smo izostavili jer smo ih već ranije obradili.⁶³ To isto vrijedi i za utvrde uz sjeverozapadne pritoke Krapine.⁶⁴ Također smo u ovoj seriji izostavili opisati plemićki grad Susedgrad, koji leži na samome jugoistočnome rubu porječja Krapine, jer smo njega obradili u prikazu utvrda na južnim padinama Medvednice.⁶⁵

Za čitatelje smo pripremili i malu tablicu učestalosti pojedinih vrsta utvrda, no odmah ističemo da tablica i nije najtočnija, posebno što su uključene i pretpostavljene utvrde za koje je teško utvrditi kojem razdoblju pripadaju. Zbog svega toga tablica što slijedi nije odveć precizna i može samo poslužiti kao informacija koja čitatelje može uputiti s koliko smo se ukupno utvrda bavili u ovoj seriji napisa.

Tablica 1. Očuvanost i broj utvrda opisanih u seriji o utverdama porječja Krapine

Stanje očuvanosti	PL	K	UK	UT	Ukupno
Pod krovom	-	1	1	-	2
U ruševinama	5	5	-	1	11
Iz izvora ili pretpostavljena	3	1	3	-	7
Ukupno	8	7	4	1	20

Legenda: PL – plemićki grad, K – kaštel, UK – utvrđena kurija, UT – utvrđena crkva

Moramo priznati da nas je broj utvrda pomalo iznenadio. Posebno se to odnosi na ukupan broj od 13 utvrda s dokazanim i potvrđenim ostatcima. To je

⁶³ Krešimir REGAN, »Srednjovjekovne utvrde i kašteli na obroncima Ivanšćice«, *Hrvatsko zagorje*, 9 (2003) 1, 231–257.

⁶⁴ ISTI, »Srednjovjekovni gradovi, utvrde i kašteli sjeverozapadnog Hrvatskog zagorja«, *Kaj*, 36 (2003) 3, 57–92

⁶⁵ ISTI, »Srednjovjekovni gradovi i utvrde na obroncima Medvednice«, *Kaj*, 33 (2000) 3/4, 67–95.

zaista mnogo i dokazuje da je po bogatstvu tih utvrda porječje Krapine, ne računajući utvrde na njezinim sjeverozapadnim pritocima te na južnim padinama Ivančice,⁶⁶ jedno od najutvrđenijih područja ne samo Hrvatskoga zagorja već i čitave sjeverozapadne Hrvatske. To je znatno više od 4 koliko ih je svojedobno u tome prostoru nabrojila Anđela Horvat ili od 5 koliko su ih nabrojali Vladimir i Sena Gvozdanović.⁶⁷

Zanimljivo je i to da su od ukupnoga broja pod krovom tek Konjščina i Ščrbinec, dok su se od gornjostubičke utvrde relativno dobro sačuvala njezina sjeverna polovica u sklopu ziđa baroknoga dvorca. Preostale su uočljive tek kao otisak u konfiguraciji terena na kojemu su se nalazile (Lubenik, Donja Stubica, Pinja, Bistrica, Beloslavec, Križanić, Kebel (Cubul), Sutinsko i Zlatar), zatim u imenima vrhova brežuljka osnove »grad« (Gradine iznad Delkovca, Gradišće iznad Donje Batine, Gradec kraj Gornje Konjščine), dok se uspomena na treće sačuvala samo u dokumentima (Sušobreg, Mače) ili su ih pojedini autori pretpostavili na onim točkama koje su u srednjem vijeku i renesansi mogle imati strateško značenje (Lovrečan).

Na kraju ovoga ukupnoga brojčanog pregleda valja istaknuti i neke regionalne posebnosti. Najstarije utvrde podignute su u prigorju Medvednice i Ivančice. Razlog tome treba tražiti u činjenici da je dolina Krapine podvodna, te da je tijekom čitavoga srednjega vijeka bile slabije nastanjena, za razliku od prigorja gdje su bili najpovoljniji uvjeti za naseljavanje. Do promjena u tome trendu, odnosno do naseljavanja obje obale rijeke Krapine dolazi tek krajem XV. i početkom XVI. st., a to je upravo vrijeme u koje datiramo gradnju novih renesansnih utvrda. O tome novom trendu ponajbolje nam govori isprava iz 1515. godine kojom je kralj Vladislav II. Jagelo zapovjedio Petru Konjskome da na svom posjedu Selnici o svom trošku isušuje močvare te sagradi mostove, a uložena sredstva nadoknadi naplatom mostarine.⁶⁸

Posebno je zanimljiva činjenica da su srednjovjekovne utvrde, s izuzetkom Lubenika, podignute od drva, za razliku od utvrda kasnoga srednjega vijeka i renesanse koje su bile podizane ne samo kamenom (Gornja Stubica, Ščrbinec) ili

⁶⁶ U području sjeverozapadnih pritoka Krapine nalaze se 3 plemićka grada (Stari grad u Krapini, Novi grad u Krapini i Kostelgrad), 2 kaštela (Gorica i Sečenj grad), 1 utvrđena kurija (Šabac; danas nestala) te 1 utvrđeno gradsko naselje (gradska jezgra Krapine). U području izvorišta sjevernih pritoka Krapine, na južnim padinama Ivančice nalazi se 6 plemićkih gradova (Pusti Lobor, Oštrc, Belec, Milengrad, Židovina, Gradišće i Grebengrad), 1 kaštel (Gotalovec) te 1 utvrđena crkva (Gradina kraj Lobora).

⁶⁷ Anđela HORVAT, »Grad« (zemljovid), *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, Zagreb 1958, 520–521; Vladimir i Sena GVOZDANOVIĆ, »Karta i abecedni popis burgova zagrebačke regije«, U: »Stari gradovi i gradine u zagrebačkoj regiji«, *Arhitektura*, 25 (1971) 109/110, 6.

⁶⁸ J. STIPIŠIĆ i M. ŠAMŠALOVIĆ, »Isprave u arhivu«, 4 (1961), 553.

drvenom građom građom (Zlatar), već i kombinacijom kamene, drvene i zemljane građe (Donja Stubica, Beloslavec, Sutinsko, Zlatar i Konjščina).

Za pretpostaviti je da su zidovi i konstrukcijski elementi drvenih utvrda bili građeni od oblica ili dasaka, vodoravno slaganih u visinu jedne na drugu, te da su stijene mogle iznutra i izvana biti pokrivene tankom mrežom drvenih letvica premazanih debelim slojem vapnene žbuke.⁶⁹ Na taj način smanjivala bi se opasnost od požara, toplinska izolacija bila bi bolja, a zidovi bi bili manje izloženi štetnome djelovanju atmosferilija i kukaca.

Osim po materijalu, utvrde porječja Krapine razlikujemo i prema tipovima. Premda se srednjovjekovna i novovjekovna obrambena arhitekutra ovoga prostora kroz postojeću literaturu najčešće razvrstava u tri osnovna tipa – romaničke i gotičke plemićke gradove (Lubenik, Špinja, Bistrica, Križanić, Kebel ili Cubul, Velika te uvjetno Donja Batina i Gornja Konjščina), renesansne tvrđave (druga faza Konjščine) i kaštele (Donja Stubica, Gornja Stubica, Beloslavec, Sutinsko, Mače, Zlatar, prva faza Konjščine) – opreznim iščitavanjem povijesnih izvora te materijalnih ostataka na terenu ukazuje se postojanje i četvrtoga tipa. To bi bile utvrđene kurije (Ščrbinec, Podgrađe, Sušobreg, Labaš).

Premda se u ispravama ovi obrambeno-stambeni kompleksi opisuju kao *castello*, što su stariji autori prevodili kao kaštel i svrstavali ih u istoimenu tipološku skupinu, istraživanja Ane Deanović jasno su pokazala da se ta riječ u dokumentima XVI. i XVII. st. koristila isključivo u značenju utvrđene rezidencije, a nikako kaštela koji je sasvim drugačiji tip obrambenog kompleksa.⁷⁰ Da pojam *castello* doista možemo koristiti u značenju utvrđene rezidencije dodatno nam potvrđuje isprave iz toga razdoblja, u kojima se ti obrambeno-stambeni kompleksi jasno opisuju kao *plemićke kurije građene na način utvrđene rezidencije ili utvrđice (curiam nobilitarem [...] in formam castelli seu fortalitii redactam ili curia nobilitari [...] in formam castelli exstructa)*.⁷¹ Istine radi, ova podjela nije ni samim suvremenincima bila najjasnija - što najbolje potvrđuje primjer utvrde u Sutiskome, koji se u različitim izvorima spominje i kao kaštel i kao utvrđena kurija.

⁶⁹ Na zagrebačkoj Novoj vesi sačuvala su se dvije ožbukane drvene kuće. Njihovi zidovi građeni su od hrastovih dasaka vodoravno slaganih jedne na drugu. Pokriveni su mrežom drvenih letvica te pozbukani. Na isti način bila je izgrađena kurija Puhakovec u Hrvatskom zagorju. Gjuro SZABO, »Izvještaj o radu«, 122–125.

⁷⁰ Renesansne kaštele karakteriziraju geometrijska pravilnost tlocrta, ugaone okrugle obrambene kule te smještaj u prostoru, neovisno o konfiguraciji terena, na onim strateškim točkama s kojih se najbolje mogao nadzirati i braniti određeni prostor. Krešimir REGAN, »Mali Tabor«, *Hrvatsko zagorje*, 10 (2004) 3/4, 35–36.

⁷¹ Sutinsko, Bistrica kraj Marije Bistirce, Ščrbinec.

Takve građevine podizane su neovisno o prometnim pravcima ili vojnim potrebama te stoga nisu imale gotovo nikakvo geostrateško značenje izuzev zaštite obitelji vlasnika te članove njihovoga domaćinstva, odnosno posluge. Mada su najčešće podizane kao samostalne građevine, neke od njih bile su opasane obrambenim zidom i jarkom. U manjem broju podizane su od kamena, a u većem broju od drvene građe.

U svome prvotnome obliku ove su građevine egzistirale sve do početka XVIII. st. Tada je dio njih pregrađen u barokne kurije (Ščrbinec) ili interpoliran u barokne dvorce (Miljana, Klenovnik), dok su ostale prepuštene zubu vremena.⁷² Stoga ne čudi da se uspomena na većinu njih sačuvala tek u povijesnim dokumentima. Sudeći prema poreznim popisima XVI. i XVII. st., na području porječja Krapine bilo ih je najmanje dvadesetak. Kao što smo u nekoliko navrata napomenuli, danas se na terenu pod krovom ili u arheološkom stadiju može uočiti tek njih 4.

Ovime bismo završili seriju o utvrdama porječja Krapine. I, na kraju, valja još spomenuti da su na inicijativu Muzeja Hrvatskoga zagorja pokrenuta arheološka istraživanja na lokalitetima Gornja i Donja Stubica, koja će dati konačne odgovore o izgledu utvrda na tim položajima i vremenu nastanka.⁷³

⁷² O problemu utvrđenih kurija vidi: R. VUČETIĆ, »Prilog razvoju«, 415-423.

⁷³ Ivana ŠKILJAN, »Donja Stubica – Stari grad«, *Hrvatski arheološki godišnjak 5/2008*, Zagreb 2009., 227-228.; Ida PAVLAKOVIĆ, »Gornja Stubica – dvorac Oršić«, *Ibid*, 228-229.; Ivana ŠKILJAN, »Arheološka istraživanja utvrde Donja Stubica – Stari grad«, *Osamsto godina pisanog spomena Stubice (1209.–2009.)* (zbornik radova). Donja Stubica 2011., 71–140; Ida PAVLAKOVIĆ, »Rezultati arheoloških istraživanja na lokalitetu dvorac Oršić u Gornjoj Stubici«, *Ibid*, 141-145.

MEDIEVAL FORTIFICATIONS IN THE KRAPINA RIVER BASIN

By Krešimir Regan, Zagreb

Summary

This paper on the Hrvatsko zagorje medieval fortifications (II) is the continuation of the paper under the same title dating from 2007, published as part of a series of articles on the Hrvatsko zagorje forts and fortifications. It contains observations on the fortifications of the Hrvatsko zagorje's southern area that had been built on the northern part of the Krapina river basin, between the river bed and the southern slopes of Ivančica (Ivanščica) during the middle and the first century of the New Era. Although to date no-one has dealt with this matter thematically, some relevant sporadic data can be found in the existing literature on Hrvatsko zagorje. The only exception is the fort at Konjščina that has been researched for a number of years with a successful ending by carrying out conservation work and renovation of the central tower, followed by including it as part of the tourist program offer of the modern settlement bearing the same name 2, and the Ščrbinec manor that was permanently populated by the middle of the XVth century at latest. Therefore, for the first time this paper puts forward data, and does it integrally, on the history and the southern Zagorje's fortifications' preservation level in the area of the northern Krapina river basin parts, obtained on basis of research on site that has been taking place, with some discontinuations, from 2005 to date.

Key words: medieval fortifications/forts; northern River Krapina basin; Ivanščica; southern parts of Hrvatsko zagorje; middle ages; first century of the New Era